

ALEX VAN STIPRIAAN

Suriname: Somerszorg

De plantages

Begin 1754 arriveerden op een stuk grond aan de Tapoeripa Kreek in het noordoosten van Suriname twaalf Afrikanen die daar als slaaf te werk werden gesteld. Vermoedelijk waren ze niet lang daarvoor onder dwang uit Afrika overgekomen. Op dat moment hadden ze ieder voor zich al een reeks traumatische gebeurtenissen achter de rug. Ze waren gevangengenomen in hun geboortestreek, ver van de Afrikaanse kust, waar ze voorgoed werden gescheiden van alles en iedereen die hun dierbaar was. Ze waren gedwongen geweest wekenlang te lopen naar een van de slavenforten of aanlegplaatsen aan de voor hen meestal onbekende kust. Daar hadden ze lange tijd opgesloten gezeten met anderen die ze vaak niet of moeilijk konden begrijpen; ze waren gebrandmerkt, soms verkracht en uiteindelijk in een groot schip geladen en met onbekende bestemming vertrokken. Wekenlang hadden ze aan elkaar geketend in het ruim doorgebracht, bedwelmd door de stank van braaksel en diarree. Tijdens iedere fase van deze tocht waren er lotgenoten overleden en ten slotte waren ze aangekomen in een onbekend land, waar ze niemand konden verstaan en waarvan ze geen idee hadden wat hun te wachten stond. Daar waren deze twaalf uiteindelijk gekocht door een vreemde man die, zoals zou blijken, Philip Somers heette en eigenaar was van een 215 hectare groot stuk grond aan een kreek: Somerszorg. Daar zouden zij verder tot hun dood wonen en werken.

Wat er rest van plantage Somerszorg

Slavenwerk

Alsof zij geen eigen identiteit hadden, kregen deze Afrikanen in hun oren absurd klinkende nieuwe namen opgelegd waarmee zij voortaan werden aangesproken: Salem, Adam, Jupiter, Isack, Adonis, Valentijn, Jacob, Alida, Eva en een jongetje Cupido. Slechts twee van de groep behielden hun Afrikaanse naam, wellicht omdat Somers' fantasie toen uitgeput was: Jauw en Amimba. Van de exacte achtergrond van deze groep van twaalf is verder niets bekend. Wel staat vast dat in die periode de meeste Afrikanen in Suriname werden aangevoerd vanaf de kusten van het hedendaagse Sierra Leone, Ivoorkust en Ghana, en vanuit het veel zuidelijker gelegen gebied rond de monding van de Kongo en Noord-Angola. De groepen uit de eerstgenoemde regio kregen de etnische verzamelnaam van Mendé of Mandingo en Cormantijnen; die uit de zuidelijker streken werden Loango's genoemd. In vroeger tijd waren er ook veel Afrikanen aangevoerd vanaf de kusten van Benin en Nigeria, die onder de verzamelnaam van Papa's bekendstonden. Uiteindelijk werden dit de etnische verzamelnamen waarmee zij in Suriname ook elkaar gingen identificeren, een onderscheid dat nog steeds terug te vinden is in de etnisch verschillende godenpantheons binnen de Afro-Surinaamse wintireligie. In totaal zijn tussen circa 1670 en 1840 zo'n 285.000 Afrikanen onder dwang ingescheept met bestemming Suriname.

Deze groep van twaalf moest een begin maken met de aanleg van Somerszorg onder leiding van een directeur en een blankofficier (opzichter) die ook op de plantage verbleven. Somers woonde in de stad. Er moest zo snel mogelijk koffie geproduceerd worden en de sterfte onder de slaven was hoog. Regelmatig werd de groep dan ook uitgebreid met nieuw aangevoerde Afrikanen. Gedurende de eerste drie decennia was het sterfteoverschot, dat wil zeggen het negatief saldo van sterfte en geboorte, op deze plantage maar liefst 40 promille, op dat moment het gemiddelde in Suriname.

Desondanks was door substantiële aankopen de populatie van Somerszorg in 1766 aangegroeid tot 113 Afrikanen: 44 mannen, 48 vrouwen, dertien jongens en acht meisjes, die gedwongen werden de rest van hun leven met elkaar door te brengen. In de loop der jaren zouden

er nog tientallen slaaf gemaakte Afrikanen volgen, die met elkaar een almaar uitdijend koffiëareaal aanlegden. Toch bracht dit niet genoeg op om aan de hypothecaire verplichtingen te voldoen, want de schuld steeg van bijna 40.000 gulden in 1763 tot bijna 200.000 gulden vijftien jaar later. Mede door geldgebrek, maar vooral door een chronisch sterfteoverschot kwam de bevolkingsomvang nooit meer op het peil van 1766. Gestaag daalde het aantal vaste bewoners op Somerszorg. Ook de nieuwe eigenaar, Jan Yzak de Haan, moet daarin de hand gehad hebben, want bij zijn dood meldde de administrateur aan de geldschieters in de Republiek over diens behandeling van de plantageslaven: 'Te laat zijn die verregaande mishandelingen tot mijn kennis gekomen.' In de drie jaar voorafgaand aan De Haans overlijden in 1778 was Somerszorgs bevolking afgenomen van 96 naar 65 personen!

Weer later kwam de plantage in handen van de schuldeisers in Nederland, met als gevolg dat een lange rij van directeurs, blankofficiers en administrateurs (zakelijk beheerders in de kolonie), die allemaal aan de plantage moesten verdienen, voor kortere of langere tijd leiding gaven aan degenen die als vaste bewoners de enigen waren die de plantage van binnen en van buiten kenden. Een eeuw nadat de eerste schop de grond in was gegaan, toen er al lang geen nieuwe Afrikanen meer werden aangevoerd en het merendeel van de bevolking van Somerszorg inmiddels ter plekke was geboren, was de grond, door constante bebouwing met koffieboomen, zo uitgeput geraakt dat verdere produktie geen zin meer had. De plantage werd verlaten en de overgebleven bevolking werd verkocht aan plantage Hooiland. Al snel nam de natuur weer bezit van deze grond.

Vandaag is er niets meer terug te vinden van het bloed, zweet en tranen die op deze plaats gedurende een eeuw zijn geplengd. Niemand in Suriname heeft ooit van deze plantage gehoord; niemand is zich ervan bewust af te stammen van de 65 slaven die bij de verkoop van Somerszorg in 1856 nog over waren. Niets dan wat omgevingsvreemde vegetatie in het mangrovebos en de sporadische achttiende- of negentiende-eeuwse lege drankfles die overal in deze streken kan worden aangetroffen, herinnert eraan dat hier een eeuw lang geschiedenis is geschreven. Nu ja, geschiedenis geschreven? De eigenaars lieten louter een boek-

houding achter en de zwarte bewoners was het altijd verboden geweest te leren lezen en schrijven. Een lieu de mémoire voor de nakomelingen van de bewoners van deze plantage is het dus allerminst, eerder een *lieu de l'amnésie*. Daarmee lijkt het symbolisch te zijn voor dit deel van het Nederlands verleden, dat tot voor kort nauwelijks een plaats had in het historisch bewustzijn van deze samenleving.

Merveille

Een van de topstukken in de Suriname-collectie van het Tropenmuseum in Amsterdam is een diorama, een soort driedimensionale kijkkast, van de suikerplantage Merveille aan de Surinamerivier. Dit diorama, in 1829 gemaakt door Gerrit Schouten, vaak Surinames eerste beeldend kunstenaar genoemd, is een lust voor het oog en toont heel aanschouwelijk hoe zo'n plantage er ongeveer twee eeuwen geleden precies uitzag. We zien de goed onderhouden bedrijfsgebouwen, het prachtige woonhuis van de planter – overigens een vreemde term voor iemand die nooit een spa in de grond stak –, de vracht- en personenbootjes op de rivier en overal mensen die ijverig aan de arbeid zijn. Het enige opmerkelijke is misschien dat het louter de bruine poppetjes zijn die werken, terwijl de enkele witte poppetjes alleen aanwijzingen geven of wandelen in de schaduw van de galerijen. Het geheel doet in feite zeer idyllisch aan. Hier wordt dus vooral heel veel niet verteld; zelfs de slavenverblijven krijgen we niet te zien.

Bij de inventarisatie van deze plantage in 1782 bestond de slavenbevolking uit maar liefst 260 personen: 100 mannen, 83 vrouwen, 52 jongens en 25 meisjes, de kinderen niet ouder dan twaalf tot veertien jaar, en allemaal getooid met Europese slavennamen, waaronder Voltaire, Apropos, Bedrog, Champagne, Monkie, Maîtresse, Minaresse en Amourette. Toen ruim tachtig jaar later de afkoopsom werd vastgesteld in verband met de vrijverklaring van de slaven – te betalen aan de eigenaars in Nederland – betrof het nog maar 137 personen. De familienamen die zij nu als vrije, zij het tweederangsburgers van Suriname kregen toegewezen, komen tot op de dag van vandaag nog voor en vormen op zichzelf al miniatuurherinneringsplaatsen voor de slavernij. Want het blijft opmerkelijk om de nakomelingen van Afrikanen

die onder dwang naar Zuid-Amerika zijn gebracht tot in lengte van dagen op te zadelen met achternamen als Columbus, Tilburg, Eijkenhorst, Holland, Van der Lak, of Matador.

Het diorama van Merveille is vooral een herinneringsplaats in Nederland van de wereld van de planters; over de wereld van de echte bewoners weten we niet zoveel. In ieder geval woonden zij niet op Merveille, maar op Adjaka, de naam die zijzelf aan deze plaats gegeven hadden. Op dezelfde manier kenden ze ook elkaar bij andere dan de door Europeanen bedachte namen. De bijnaam van timmerslaaf Pistool was bijvoorbeeld *Baboen* ('brulaap'). Niet erg vleidend, maar in ieder geval Surinaams en vast herkenbaarder dan Pistool. Die praktijk bestaat tot de dag van vandaag. Regelmatig wordt in overlijdensadvertenties van Afro-Surinamers aan de officiële, weinig Surinaams klinkende voor- en achternamen toegevoegd: 'meer bekend als...', gevolgd door een typisch Surinaamse roepnaam waaronder hij of zij echt bekend was.

Dit is misschien de duidelijkste illustratie dat een plantage als herinneringsplaats uit twee werelden bestond, en in feite nog steeds bestaat. Het diorama van Merveille staat voor de Nederlandse herinnering; het is tastbaar en kan in een Nederlands museum worden bewonderd. Dat het zich daar bevindt is logisch, want de formele eigenaars woonden na verloop van tijd in Nederland en hebben dit diorama waarschijnlijk laten maken als aandenken aan hun trotse bezit. De Surinaamse herinnering is terug te vinden in de eigen vormen van naamgeving en waarschijnlijk in verhalen die nog aan Adjaka refereren, maar die de schrijver dezes (nog) niet bekend zijn. Na de Emancipatie in 1863 bleef de plantage namelijk nog tot ver in de twintigste eeuw bewoond door voormalige slaven en hun nakomelingen, die inmiddels deze grond in eigendom hadden verkregen en er kleinschalige landbouw bedreven. Toch zijn er ook nog tastbare herinneringen aan Adjaka uit de slaventijd. Wie zich anno nu een weg baant naar de plek waar ooit de plantagegebouwen stonden langs de Surinamerivier, stuit op de ruïne van de gemetselde 'molenkom'. Hierin verzamelde zich ooit het water dat de watermolen deed draaien waarmee het suikerriet werd geperst. En juist deze werkzaamheden, kappen en

malen van suikerriet, zijn bij uitstek symbolisch geworden voor de slavenarbeid in de Caribische geschiedenis.

Plantage-economie

In totaal zijn er in Suriname in de loop der tijd zo'n zeventienhonderd plantages aangelegd. Alles in de kolonie was aan deze ene bedrijfsvorm opgehangen en het enige wat het land daar zelf voor leverde waren de grond en het klimaat. Al het andere werd van buiten – meestal uit Nederland – aangevoerd. Daar kwamen vrijwel alle benodigdheden vandaan, van bakstenen en spijkers tot en met kleding en drank, maar ook bijvoorbeeld het kapitaal en het management. De arbeid kwam onder dwang uit Afrika en zelfs de exportgewassen – met name suiker, koffie en katoen – waren ooit van elders ingevoerd. Alle opbrengsten waren uiteindelijk voor Europa bestemd.

De eerste aanleg van plantages had onder de Britten plaatsgevonden, die van 1650 tot 1667 Suriname in bezit hadden. Onder 'Nederlands' gezag was vervolgens de plantagekolonie pas echt grootschalig in exploitatie genomen, met opnieuw een Britse onderbreking tijdens de Napoleontische oorlogen (1799-1802, 1804-1814). De bewoners waren echter allerminst Nederlands, want behalve de inheemsen en de circa 60.000 Afrikanen die rond 1770 als slaven de plantages en de stad Paramaribo bevolkten, bestond de vrije bevolking uit een bont allegaartje van enkele duizenden Sefardische en Asjkenazische joden, Franse hugenoten, Engelsen, Schotten, Centraal- en Zuid-Europeanen en natuurlijk Nederlanders.

De eerste plantages waren merendeels suikerplantages, aangelegd op de zandige oevers langs de bovenlopen van de Surinaamse rivieren, waar ze veiliger waren voor invallen. Met name in de tweede helft van de achttiende eeuw, toen er opeens veel krediet beschikbaar kwam en koffie zich had aangediend als de nieuwe geldmaker na suiker, werden daar in korte tijd enkele honderden nieuwe plantages aangelegd. In de negentiende eeuw kwamen daar bovendien nog vele tientallen nieuwe plantages bij in de noordwestelijke kuststreek van Coronie en Nickerie, waaronder ook veel katoenondernemingen.

De zware kleigronden van deze laaggelegen nieuwe gebieden bleken

– zeker in de beginfase – bijzonder vruchtbaar te zijn. De ligging langs de rivier had bovendien als voordeel dat alle transport binnen Suriname over water kon plaatsvinden en dat het getijdenverschil gebruikt kon worden voor het aandrijven van de suikermolens. Er was echter ook één groot nadeel: door overstromingen en overvloedige neerslag in dit tropisch regenklimaat stonden de gronden een groot deel van het jaar onder water. De enige remedie daartegen was inpolderen. Iedere nieuwe plantage werd daarom als een op zichzelf staande polder drooggelegd. De grote waterwerken die hiervan het gevolg waren, zoals kilometers lange dammen (dijken) en trenzen (sloten) en de honderden sluizen vanwege het grote verval in de rivieren, werden de gezichtsbepalende punten in een landschap dat voorheen vooral met mangrovebos bedekt was geweest.

Aanleg en onderhoud van dergelijke plantages waren enorm kapitaalsintensief. In Nederland kwam echter in de loop van de achttiende eeuw zo veel kapitaal beschikbaar dat het de planters soms bijna werd opgedrongen. De verwachtingen in Nederland ten aanzien van de Caribische suiker- en koffieproductie waren dan ook hooggespannen. Om een zo hoog mogelijke omzet te realiseren, werd de eenmaal ingepolderde grond maximaal beplant en uitgeteeld, wat uiteindelijk neerkwam op roofbouw.

Er speelde echter nog een belangrijke factor mee. Gedurende de gehele achttiende eeuw, en zeker in de tweede helft daarvan, moesten planters grote kosten maken vanwege de voortdurende oorlogen met groepen ontsnapte slaven, de zogenoemde marrons. Vanuit de onherbergzame binnenlanden overvielen zij vele tientallen plantages en vormden voor de achterblijvers een levend bewijs dat het soms mogelijk was aan de slavernij te ontsnappen, wat weer tot onrust (en repressie) op de plantages leidde. Het gevolg van dit alles was dat een toenemend aantal plantages zowel financieel als fysiek in verval raakte.

Watercultuur

Maar ook wanneer het verval niet was ingezet, bepaalde het water de intensiteit en het ritme van de arbeid. Al die dijken en afwaterings- en vaarsloten moesten met de schop in de moordende tropische zon wor-

den uitgegraven en liefst tweemaal per jaar opnieuw uitgebaggerd. Niet voor niets worden in de orale overlevering van marrons tot op de dag van vandaag met name deze werkzaamheden genoemd als een van de hoofdmotieven om te ontsnappen aan het slavenbestaan. Of dat ook op Merveille/Adjaka is gebeurd is niet bekend, maar wel aannemelijk. In 1759, dat wil zeggen ruim zes decennia na de eerste aanleg, besloeg daar de gezamenlijke lengte van het vaar- en loostrenzenstelsel al zo'n 17 kilometer. In de daaropvolgende decennia werd dat nog voortdurend uitgebreid. Kon eerst namelijk nog worden volstaan met één inneesluis, in de jaren 1770 en 1780 kwamen daar nog eens twee gemetselde loossluizen bij. Die loostrenzen vormden tevens de begrenzing van de plantage en daarmee de letterlijke begrenzing van het

Diorama van de suikerplantage Merveille, gelegen aan de Surinamerivier, in 1829 gemaakt door Gerrit Schouten, een van de eerste erkende Surinaamse kunstenaars

slavenbestaan, want het was, zoals op alle plantages, de onvrije bewoners verboden, op straffe van tachtig zweepslagen, zich buiten deze grenzen te begeven.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat water in het leven van Afro-Surinamers zo'n belangrijke rol speelde. Over water waren zij ooit naar Suriname gekomen, water bepaalde in belangrijke mate hun leven op de plantage en over het water zou ooit hun geest terugvliegen naar Afrika. Het was dan ook niet voor niets dat juist de cultus van de watergodin Watramama zo'n prominente rol vervulde in de beginfase van de zich ontwikkelende Afro-Surinaamse wintireligie. En evenmin is het verwonderlijk dat water en ook sluizen vaak worden gezien als de woonplaats van geesten. Misschien vormen sluizen daarom

zelfs de ultieme herinneringsplaats van de Surinaamse slavernij. In ieder geval zijn het nog steeds gezichtsbepalende elementen in het voormalige plantagelandschap

De bewoners zelf namen steeds meer het heft in eigen handen. In de achttiende eeuw was dat vooral door middel van *marronage* (ontsnappen). In de negentiende eeuw, toen dat vanwege vredesverdragen tussen de kolonisator en de marrons veel lastiger was geworden, ontstond een proces van creolisering waarbij de bewoners van de plantages deze zich steeds meer gingen toe-eigenen en daarmee het systeem langzaamaan van binnenuit ondermijnden.

Dat gebeurde bijvoorbeeld op plantage Potribo, bij de slaven bekend als Guyaba, en niet zo heel ver van Merveille/Adjakka gelegen aan de Boven-Commewijne. Nadat in 1801 de directeur van deze plantage was afgezet 'wegens dronkenschap en mishandeling der slaaven' gebeurde dat in 1828 opnieuw met een van diens opvolgers, maar nu geheel door toedoen van de slaven zelf. De in Nederland woonachtige eigenaars van deze plantage kregen te horen dat de directeur van deze plantage 'geene andere reden tot misnoegen en wangedrag aan de slaven gegeven had, dan zijn aanhouden en dringen op geregelde en ijverige werkzaamheden'. Maar kennelijk was dat zoveel meer dan de bewoners inmiddels gewend waren dat zij zich onder leiding van de *basya* in het bos achter de plantage terugtrokken tot aan hun eisen zou zijn voldaan en de directeur was vertrokken. En zo gebeurde het ook.

Hieruit blijkt niet alleen dat de plantagebewoners na bijna anderhalve eeuw slavernij bepaald geen slaafse mentaliteit hadden gekregen, maar dat zij bovendien strategisch gebruikmaakten van een pressiemiddel dat later in Europa tot de meest gebruikte van de arbeidersbeweging zou gaan behoren: de staking. Ook toont de onderlinge saamhorigheid hoezeer er in de loop der tijd op plantages als Potribo hechte gemeenschappen waren ontstaan, die de plantage als 'eigen' waren gaan beschouwen.

Dat bleek ook in 1863. Slechts enkelen van de 82 geëmancipeerden trokken van Potribo weg. En ook een generatie later bleken er nog nakomelingen te wonen, van wie er twee zelfs de grond in eigendom hadden weten te verwerven, bijgestaan door een aantal pachters en

andere kleine landbouwers. Potribo werd hoofdplaats van het district Boven Commewijne, met twee kerken en een bestuurscentrum. Ieder jaar werd er uitbundig op 1 juli de afschaffing van de slavernij gevierd, met veel eten, dansen en bezoeken over en weer tot in de verre omtrek. Zo groot was de verbondenheid met de plaats die inmiddels geheel toegeëigend was geraakt dat sommigen, toen zij uiteindelijk toch naar de stad trokken, hun huis op Potribo afbraken en in de stad weer opbouwden. Dat was bijvoorbeeld gebeurd met het huis waarin ik in 2004 een bijna honderdjarige bewoonster van Potribo interviewde, een huis dat ooit door haar vader niet lang na de Emancipatie eigenhandig was gebouwd en bij haar verhuizing in de jaren 1950 plank voor plank was afgebroken en in Paramaribo weer was opgetrokken. De herinneringsplek was verplaatst, maar het verhaal ging door.

LITERATUUR

- Buddingh, Hans, *Geschiedenis van Suriname*. Utrecht, 1995
- Drie, Aleks de, *Sye! Arki Tori!* Samengesteld door Trudi Guda. Paramaribo, 1985
- Hoogbergen, Wim, *Het kamp van Broos en Kaliko. De geschiedenis van een Afro-Surinaamse familie*. Amsterdam, 1996
- Lamur, H.E., *Familienaam & verwantschap van geëmancipeerde slaven in Suriname*. Amsterdam, 2004
- Oostindie, Gert (red.), *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit*. Leiden, 1995
- Stipriaan, Alex van, 'Het dilemma van plantageslaven: weglopen of blijven?' in: *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis* 11, 2 (1992), p. 122-141
- Stipriaan, Alex van, *Surinaams contrast; rooibouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie, 1750-1863*. Leiden, 1993
- Stipriaan Luïscius, Alex van, *Creolisering; vragen van een basketbalplein, antwoorden van een watergodin*. Oratie Erasmus Universiteit Rotterdam, 2000
- Stipriaan, Alex van, 'Slavernij en de strijd om Afro-Surinaamse identiteit', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117, 4 (2004), p. 522-542